

Holocaust, folkedrab, folkemord og europæiske værdier

Uffe Østergård

We can no longer afford to take that which is good in the past and simply call it our heritage.... to discard the bad and simply think of it as a dead load which by itself time will bury in oblivion (Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism* 1951, IX)

Hvorfor tales der så meget om det nazistiske forsøg på at udrydde Europas jøder i disse år, over 50 efter udåden? Og hvordan kan det være at betegnelsen *holocaust* (med lille h) eller *Holocaust* (med stort H) har vundet så meget indpas i europæisk sprogbrug, at det nyoprettede danske center til studiet af folkemord har fået navnet Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier, DCHF? At der tales om folkedrab og ikke folkemord er relativt nemt forklaret. Det hænger sammen med juridisk teknisk sprogbrug ifølge hvilken der i dansk (og norsk, men ikke svensk) lov ikke tales om mord men om drab. Som det fremgår af de følgende artikler, har flertallet af danske forskere inden for feltet valgt ikke at acceptere denne juridiske sprogbrug, og anvender i stedet "folkemord" med henvisning til at det er den gængse betegnelse. Det er forvirrende. Men måske kan man udnytte den lingvistiske forvirring positivt ved at skelne mellem en snævert juridisk definition af folkedrab og en bredere historisk-sociologisk kategori, folkemord. Den juridisk definerede term "folkedrab" bør derfor kun anvendes i situationer, hvor der er rejst formelle anklager med henvisning til FN's konvention om folkedrab af 9. december 1948, mens "folkemord" kan bruges om alle de mange andre tilfælde, historiske såvel som aktuelle, hvor man argumenterer for at der foreligger en bestræbelse på systematisk at udrydde alle eller store dele af en gruppe mennesker alene med henvisning til deres gruppetilhørsforhold. Ifølge FN's konvention drejer det sig om nationalt, etnisk, racemæssigt eller religiøst definerede grupper. Udryddelse med henvisning til politisk tilhørsforhold eller overbevisning falder derimod uden for konventionen. I 1948 skyldtes det primært Sovjetunionen at politik blev holdt udenfor, men også i dag vil mange foretrække den snævrere bestemmelse.

Holocaust, holocaust eller holokaust

Men hvorfor *holocaust*? Begrebet stammer fra den græske udgave af det *Gamle Testamente*, *Septuaginta*, der oversætter det hebræiske ord for brændoffer, *olah* med *holokauston*. I den græske form kan man støde på ordet *holokaust* i mange sammenhænge i den kristent-europæiske civilisation fra 300-tallet til vore dage (på dansk stavet med k, der er den korrekte gengivelse af det græske kappa). En af de seneste anvendelser var i forbindelse med atomkrigen og nukleare katastrofer, hvor man især i skrifter fra 1950'erne og 60'erne kan støde på betegnelser som "nuclear holocaust". Holocaust i bestemt form kom ikke i almen brug som betegnelse for det nazistiske massedrab før efter den israelske sejr over de arabiske naboer i syv-dages krigen i 1967 (Novick 1999). Lidt overraskende er at ordet ikke blev brugt i den jødisk-amerikanske offentlighed i 1948-49 eller 1950'erne, hvor risikoen for en udslættelse af den israelske stat var langt mere nærliggende end efter sejren i 1967. Først efter den israelske sejr begyndte amerikanere med jødisk baggrund systematisk at anvende henvisningen til det nazistiske massedrab som begrundelse til deres ubetingede opbakning bag Israels besættelse af de palæstinensiske landområder.

Helt massiv blev brugen af ordet *Holocaust* efter 1978 foranlediget af den umådelige succes for Gerald Greens amerikanske tv-serie af samme navn. Men nu oftest med stort H, hvilket betegner den unikke katastrofe der overgik jøderne og kun dem. Somme tider husker anvenderne at anføre nogle af de andre offergrupper. Således nobelpristageren Elie Wiesel ved åbningen af den internationale Holocaust-

konference i Stockholm januar 2000. For siden alligevel kun at nævne jøderne i resten af sit bidrag, hvilket helt berettiget blev kritiseret af tilstedeværende repræsentanter for bl.a. sigøjnerne (eller roma og sinti som de selv foretrækker at kalde sig), der jo også var udsat for udryddelse. I de senere år er det ligefrem blevet almindeligt at tale om sigøjnernes holocaust eller *Endlösung* på linie med den skæbne der overgik jøderne (se Zimmermann 1996 for en moderne, videnskabelig behandling og Pedersen 1990). For ikke at tale om de homoseksuelle (jvfr. Grau 1993), de handicappede, russerne, polakkerne og alle de andre millioner mennesker, der blev udryddet under det nazistiske masse mord. Konfronteret med sådanne bevidste forglemmelser og visse fanatiske jøders benægtelse af muligheden for at sammenligne masse mordet på jøderne med nogen som helst andre begivenheder i historien — en benægtelse der foregår under devisen "at sammenligne er at relativere, og at relativister er meget værre end Hitler, for ham vidste man i det mindste hvor man havde" — fristes man til at tilslutte sig den amerikansk-jødiske forsker Norman G. Finkelsteins indledende note i den provokerende pamflet, "*The Holocaust Industry*". Der skriver han: "In this text, *Nazi holocaust* signals the actual historical event, *The Holocaust* its ideological representation" (Finkelstein 2000, 3). At afvise den ideologiske ophøjelse af *The Holocaust* til en unik — og dermed usammenlignelig og derfor uforståelig og ikke analyserbar — begivenhed er ikke nødvendigvis ensbetydende med at overtage hele Finkelsteins efterfølgende kritik af bl.a. Elie Wiesel for at tage monopol på holocaust og udnytte tragedien til egen eller i hvert fald gruppens vinding. Som videnskabeligt arbejdende historiker og samfundsforsker er man blot nødt til at insistere på, at man selvfølgelig må sammenligne begivenheder for at forstå dem. Ikke for at gøre dem ens, men netop for at fastslå de særlige træk ved de bestemte situationer man udforsker. Dette er da også programmet for den videnskabelige leder af holocaust-forskningen ved den israelske holocaust-institution Yad Vashem, Yehuda Bauer. Selv om Finkelstein også citerer tvetydige formuleringer fra Bauers side om "the relative uniqueness of Holocaust", var der i hvert fald på Stockholm-konferencen ingen tvivl om Bauers opfattelse af, at man selvfølgelig både kan og skal sammenligne. For en glimrende formulering af historikerens sammenlignende fremgangsmåde kan jeg henvise til den tysk-jødisk-amerikanske politiske tænker Hannah Arendt. I 1967-forordet til nyudgaven af storværket om det totalitære samfundssystem fra 1951 skriver hun:

Denne bog er et forsøg på at forstå, hvad der både ved første og andet blik forekom simpelthen oprørende. Forståelse betyder imidlertid ikke at benægte det oprørende, at slutte fra fortilfælde til det hidtil uhørte eller at forklare fænomenet ved hjælp af sådanne analogier og generaliseringer, at virkelighedens indvirkning og oplevelsens chock ikke længere mærkes. Det betyder snarere at undersøge og bevidst bære den byrde, som begivenhederne har lagt på os — hverken at benægte deres eksistens eller ydmygt underkaste sig deres vægt, som om alt, hvad der faktisk er sket, ikke kunne være sket på på anden måde. Kort sagt betyder forståelse en ikke på forhånd overvejet, opmærksom seen kendsgerningerne i øjnene og sætten sig op mod dem, hvad de så end kan være eller kunne have været (Arendt 1951 I, 10).

Den danske anvendelse af betegnelsen holocaust vidner om en kraftig amerikanisering af dansk politisk kultur og videnskab. I hvert fald meget mere end den svenske, hvor ordet "förintelsen" er den accepterede betegnelse i forskningsverdenen såvel som i almindelig sprogbrug, som det fremgår af statsminister Göran Perssons officielle oplysningsprogram *Levande Historia*. Den bog som statsministeriet kvit og frit har ladet udsende til hundredtusinder af svenske familier bærer titlen *...om detta må ni berättas...* og har undertitlen *En bok om Förintelsen i Europa 1933-1945* (1998). Den er forfattet af to glimrende yngre

historikere, Stéphane Bruchfeld og Paul A. Levine, der begge er tilknyttet det svenske forskningscenter for folkedrabsstudier, "Programmet för studier kring Förintelsen och Folkmord," placeret ved Centre for Multiehtnic Research, Uppsala University.

Slår man op i ældre danske (og for den sags skyld også udenlandske) leksika finder man ikke et specielt opslag om holocaust. Først i opdaterede udgaver af (det noget urimeligt nedvurderede) *Lademans Leksikon* optræder ordet. I den *Store Danske Encyklopædi* fra 1997 defineres begrebet således (af Herbert Pundik):

'holocaust', fra eng., af latin *holocaustum* 'brændoffer', af gr. *holokau(s)ton*, *holokautoma*, af *holos* 'hel' og *kaustos* 'brændt, som kan brændes'), betegnelse for folkemord, især anvendt om nazismens forsøg på systematisk udryddelse af jøder i Tyskland samt i de tyskbesatte besatte områder under 2. Verdenskrig og andre steder, hvor Tyskland havde politisk indflydelse; Shoa er den hebraiske betegnelse for holocaust i denne forstand. Holocaust kostede ca. 6 mio. Jøder livet. Flere end 1,5 mio. blev dræbt ved nedskydning, og fra 1941 omkom over 4 mio. i de såkaldte døds- eller udryddelseslejre. Omkring 2/3 af Europas jøder omkom. Holocaust ramte også kristne jøder og personer af delvis jødisk herkomst foruden visse ikke-jødiske folkegrupper, først og fremmest sigøjnere.

Derefter følger en ganske omfattende historisk gennemgang i det store opslag, der fylder næsten tre hele spalter (hvilket er umådelig meget for Encyklopædien). I denne sammenhæng kan det være interessant at bemærke sig forfatterens (og Encyklopædiens) vaklen mellem de to betegnelser folkemord og folkedrab. Den terminologiske usikkerhed afgøres heller ikke i dobbeltopslaget om folkedrab og folkemord i bind 6 fra 1996, der er forfattet af henholdsvis en jurist og en antropolog. Opslaget om holocaust afsluttes med en interessant observation om katastrofens betydning for jødisk selvforståelse:

Holocaust fik skelsættende betydning for jødisk historie og identitet. Folkedrabets udløste en teologisk diskussion om Guds natur og blev i mange jøders øjne et dementi af Guds almagt og særlige forhold til det jødiske folk. Holocaust blev set som en konsekvens af jødernes nationale hjemløshed og fik afgørende betydning for Israels oprettelse i maj 1948. Den traumatisk tilstand, som holocaust efterlod de overlevende jøder i, har bl.a. sat sit præg på den jødiske stats sikkerhedspolitik, der er stærkt præget af en eksistensangst, som har rod i den kollektive erindring om, at også det ufattelige er en mulighed. Holocaustmindetagen afholdes 19. eller 20. april, som efter den jødiske kalender er årsdagen for Warszawaopstanden i 1943 (Pundik 1997, 570).

Denne korte ord- og begrebshistorie skal tjene til at påpege den aktuelle politiske baggrund for folkedrabsstudierne, historiske såvel som aktuelle. I stedet for at forsvinde fra den kollektive erindring, som mange i årtierne efter 2. Verdenskrig frygtede det ville ske, ser det ud til at i hvert fald de europæiske lande i EU i disse år er i færd med at nybesinde sig på det europæiske (og således ikke længere udelukkende tyske) ansvar for udryddelsen af jøderne. Denne selvbesindelse fremgår bl.a. af det faktum at over fyrre regeringsledere under en stor international konference i Stockholm i januar i år, vedtog at bearbejdningen af denne erfaring og bestræbelsen på at forhindre en gentagelse skal indgå centralt i definitionen af de "europæiske værdier", der helt ubestemt er refereret til i præamblerne til traktaterne om det europæiske samarbejde fra 1957 til i dag.

En vigtig årsag til denne nye bevidsthed om holocaust har naturligvis været folkedrabene i det tidligere Jugoslavien, der blev foranlediget af statens sammenbrud

og opløsningen af det kommunistiske partis magtmonopol. Men hverken masse mordene i Jugoslavien, Rwanda eller Øst-Timor er tilstrækkelige som forklaringer på den intense internationale interesse for det paradigmatiske folkedrab, der i 1948 førte til udarbejdelsen af FN's konvention om folkedrab. Heller ikke det forhold at de overlevende vidner er ved at dø i disse år rækker som forklaring, selv om det selvfølgelig spiller en rolle. Heller ikke den kyniske observation at Sverige har en materiel interesse i at komme et sagsanlæg og en eventuel amerikansk boycott i forkøbet, som den der har ramt Schweiz og i mindre grad Tyskland og Østrig, rummer hele forklaringen. Når EU er ved at tage holocaust til sig som noget i retning af en grundlagsmyte eller grundfortælling på linie med — i hvert fald dele af — det amerikanske samfund og Israel, må vi søge videre og analysere det europæiske samarbejdsprojekt og dets oprindelse i 2. verdenskrigs europæiske borgerkrig. Uden dermed at ignorere de mange andre offergrupper for holocaust og europæernes ansvar for mange andre folkedrab, historisk såvel som aktuelt.

Til at forstå betydning, funktion og virkning af erindringen om afgørende, oftest traumatiske begivenheder, har forskere i de senere år udviklet begreberne "historiekultur" og "kollektiv erindring". Forskellige manifestationer af den kollektive/nationale erindring i en lang række sammenhænge fra nationale historieværker til film, museer og undervisning er overbevisende udforsket af en dansk forskergruppe ledet af Bernard Eric Jensen og Claus Bryld fra 1996 til 1999. Resultaterne findes i en lang række publikationer fra projektet fra 1996 til 2000 under den fælles overskrift "Humanistisk historiefremstilling i komparativ belysning". Begrebet "historiekultur" er oprindeligt skabt af den tyske historiefilosof og historiedidaktiker Jörn Rüsen som en betegnelse for den livssammenhæng og den samfundskontekst som historiebevidstheden udgår fra og virker i. Den svenske historiker Klas-Göran Karlsson har arbejdet videre med begrebet og etableret en typologi med seks forskellige former for brug af den historiske erindring: 1) en videnskabelig brug af historien, 2) en eksistentiel brug af historien, 3) en moralsk brug af historien, 4) en politisk-pædagogisk brug af historien, 5) en ideologisk brug af historien; sidst men ikke mindst følger punkt 6) ikke-brug af historien. Dette begreb har han lagt til metodisk grund for et flerårigt, tværfagligt forskningsprojekt om "Förintelsen och den europeiska historiekulturen", der netop er sikret ved en stor bevilling fra Riksbankens Jubileumsfond.

Benægtelsen af holocaust

Kampe om den historiske erindring er lige så gamle som historien og meget ældre end den specialiserede for slet ikke at sige professionaliserede historieskrivning. Der er derfor intet som helst overraskende i at der udkæmpes hårde kampe om det paradigmatiske folkemord på jøderne. Men diskussionen om udryddelsen af de europæiske jøder har antaget en særlig ondartet karakter i form af de såkaldte historiske "revisionisters" påstande. Deres skrifter er ikke bare urimelige benægtelser af fakta, men er oftest også båret af en inderlig beklagelse af at det ikke lykkedes nazisterne at føre deres forehavende til en succesfuld afslutning. Det gælder også for den i hvert fald tidligere relativt anerkendte "revisionistiske" amatørhistoriker David Irving, som i april 2000 led et eklatant nederlag i den sag han selv havde anlagt mod den amerikanske historiker Deborah Lipstadt og hendes britiske forlag Penguin Press. Irvings påstand var, at Lipstadt havde ødelagt hans ry som hæderlig historiker og dermed frataget ham muligheden for at leve af sine skrivelser, noget han havde kunnet gøre indtil da på særdeles komfortabel vis. På sæt og vis har Irving fuldstændig ret i sin påstand. Det var helt bevidst at den bredt anerkendte amerikansk-jødiske historiker Deborah Lipstadt i bogen *Denying the Holocaust* fra 1993 specielt tog Irvings bøger og øvrige udtalelser op til behandling. I modsætning til mange mere primitive benægttere fremtræder hans bøger som

tilsyneladende veldokumenterede resultater af grundig forskning i arkiverne. Lipstadt bruger megen energi på at tilbagevise Irvings manipulationer af fakta med den hensigt at frikende Hitler for det direkte ansvar for holocaust. Ja, i de senere år er han gået så vidt at han ligefrem benægter at udryddelsen af jøderne og andre grupper i det hele taget har fundet sted.

Det er skam at Irving har bevæget sig ud på benægtelsens absurde overdrev. Uanset hvor usympatisk man kan finde manden, var hans påvisning af at der ikke findes et dokument underskrevet af Hitler med ordre til at udrydde de jødiske borgere i Tyskland og det øvrige Europa interessant. Ikke at man ikke kan finde den samme oplysning andre steder i litteraturen. Men det er altid klogt at spørge hvordan og hvorfra vi nu ved det vi mener at vide. Historieforskningens adelsmærke er netop altid at være villig til at tage overleverede "sandheder" op til fornyet prøvelse. Kort sagt være "revisionistisk". Derfor har også seriøst arbejdende historikere beskæftiget sig med bøger som Irvings *Hitler's War*. Det forhold at det ikke er lykkedes at finde en uigendrivelig "førerordre" om udryddelserne, siger både noget om det nazistiske regimes kaotiske karakter og om ledernes opfattelse af hvordan deres egen befolkning — for slet ikke at tale om den øvrige verden — ville have opfattet myrderierne hvis de havde kendt til dem i deres fulde omfang.

Ikke at det giver Irving ret i hans naive følgeslutning, at det forhold at det ikke kan bevises at Hitler eksplicit har givet ordren, fritager ham fra ansvar. Den manglende ordre er snarere et vidnesbyrd om styrets blanding kaos og absolut enevælde hos føreren. Føringskaos og førerabsolutisme som principperne kaldes i den funktionalistiske forskningsretning. Men beslutningen var ikke kaotisk, den var bevidst og omhyggeligt skjult, har vi nu fundet ud af. En omhyggelig rekonstruktion af beslutningsgangen blandt de nazistiske topledere, der er blevet mulig efter fundet af Himmlers detaljerede tjenestekalender, viser at de tre topledere Himmler, Goebbels og Hitler hver uge holdt timelange møder uden nogen form for referat. Her er beslutningerne om udryddelsen formentlig truffet i dybeste fortrolighed. Det siger noget vigtigt om ledernes viden om hvor kontroversielle deres handlinger var i deres egen befolknings og deres modstanderes øjne. Tværtimod offentligt at prale af deres handlinger, gjorde de deres bedste for at holde dem hemmelige. Det gælder ordrene såvel som selve udryddelserne, der primært foregik i ensomt beliggende lokaliteter i det besatte Polen, fjernet fra Berlin. I private forhandlinger, såvel som i opmuntrende taler til bødlerne kunne lederne godt omtale den "nødvendige" udrensning som verden siden ville takke dem for. Sådanne formulerede lederen af SS Heinrich Himmler det, når han skulle forberede sine mænd på den "vanskelige og ubehagelige opgave" det var at slå så mange mennesker ihjel. Modsat de populære fremstillinger på film og tv tillod SS faktisk ikke sadister og andre afsporede individer i udryddelseslejrene. Det var et alvorligt arbejde, der krævede omhu og bureaukratisk omhyggelige regnskaber. En omhu der er årsagen til at udryddelserne er så veldokumenterede. Holocaust er det uden sammenligning mest omhyggeligt dokumenterede folkedrab i verdenshistorien.

Af samme grund er det selvfølgelig halsløs gerning at benægte at udryddelserne fandt sted. At det alligevel forsøges og tilsyneladende anfægter i hvert fald nogle tænkende og vidende mennesker er i grunden det største paradoks ved den såkaldte "revisionisme". Revisionisterne lægger vægt på den ydre videnskabelighed og udgiver endda et tilsyneladende seriøst, videnskabeligt tidsskrift. Det er årsagen til Deborah Lipstadts bog og de omfattende indlæg af en lang række fremtrædende historikere fra forskellige lande, der blev til i forbindelse med den nu afsluttede retssag. Blandt andre producerede den hollandske ekspert på Auschwitz, Robert John van Pelt, en dokumentation af dødsmaskinen på godt 600 sider, mens socialhistorikeren Richard Evans skrev 740 sider med en omhyggelig efterprøvelse af Irvings brug af kilderne. Sammen med mange andre lod de sig i dagevis

krydsforhøre af David Irving, der selv førte sit forsvar. Efter udsagn fra de involverede forløb sagen uendelig kedsommeligt, idet flertallet af specialisterne havde lært af "benægternes" taktik og førte krigen over i fjendens lejr. Hver gang Irving betvivlede et af deres veldokumenterede udsagn om udryddelserne, vendte de bevisbyrden om og afkrævede ham dokumentation for hans tvivl. "Show me a document", sagde de igen og igen, hvorefter Irving blot gik videre uden at tage udfordringen op. Dokumentationen er jo overvældende, som det bl.a. fremgår af millionerne af dokumenter i arkiverne i det israelske Yad Vashem mindecenter i Jerusalem og det amerikanske Holocaust Memorial. Begge institutioner har besluttet at yde deres bidrag til kampen om den historiske erindring ved at lægge alle deres millioner af dokumenter frit ud på internettet. Hensigten er en gang for alle at få manet det revisionistiske benægterspøgelse i jorden. Man kan kun håbe at det vil hjælpe.

Problemet er blot, at diskussionen kun tilsyneladende er en rationel og videnskabelig diskussion om historiske fakta. Hvorfor er det netop forholdene omkring udryddelsen af jøderne der kalder på en benægtelse af historiske fakta og ikke så mange andre begivenheder? Omfanget af og ansvaret for andre udryddelser diskuteres selvfølgelig også, men bortset fra den tyrkiske stats benægtelse af mordet på armenerne i 1915 ikke med samme indædte benægtelse af at begivenhederne overhovedet har fundet sted. At hævde at jøderne ikke blev søgt udryddet af det nazistiske Tyskland svarer til at hævde, at Napoleon ikke levede eller at 1. Verdenskrig ikke fandt sted. Sådanne påstande er det umuligt at tage seriøst. Alligevel er det nødvendigt og derfor glædeligt at den britiske dommers afgørelse var klar og umisforståelig. Principielt er det underligt at lade videnskabelige stridsspørgsmål afgøre i retten. Men spørgsmålet om Irvings og de andre revisionisters påståede videnskabelighed hører med rette hjemme der. Efter denne dom burde det være svært for dem i almindelighed Irving i særdeleshed at komme igen. Men det gør de nu nok alligevel. Grunden til at netop holocaust drages i tvivl med så stor ihærdighed — og med så store ressourcer — er at benægterne mener at udryddelsen af jøderne i virkeligheden burde have været gennemført. Der er altså ikke tale om desinteresseret sandhedssøgning men om et politisk projekt. Det er samtidig forklaringen på at hverken den politiske offentlighed eller historikerne bare kan trække på skuldrene, som man kan gøre, når man konfronteres med så mange andre udbredte sammensværgelsesteorier. Her er meget mere på spil, især i dag hvor holocaust i stedet for at blegne til et fortidigt minde indtager pladsen som det centrale element i det vanskeligt definerbare begreb "europæiske værdier". Ikke udryddelsen af jøderne, sigøjnerne og de andre udstødte grupper, men erkendelsen af at det skete og fast vilje til at forhindre det i at ske igen er blevet en hovedbetingelse for at kunne søge om optagelse i EU. Det blev tydeligt for hele verden på den store konference om holocaust i Stockholm. Her trådte europæiske statsledere frem på stribe med taler om deres faste vilje til at forhindre en gentagelse. Alle undskyldte fortidens synder, med Litauen som en lidt uheldig undtagelse. Men det rykkede også dette land ned i rækken af realistiske EU-kandidater, hvilket landets diplomater siden måtte arbejde i døgndrift for at råde bod på.

Denne placering af holocaust i den fælleseuropæiske bevidsthed er et direkte resultat af borgerkrigene i ex-Jugoslavien. Her gentog udryddelser og fordrivelser i en racistisk nationalismes navn sig på europæisk jord. Ganske vist i mindre omfang, men brutalt og vilkårligt nok. De europæiske naboer reagerede for sent og for svagt og først med fornøden styrke, da den amerikanske storebror stillede sine overlegne militære ressourcer til rådighed, først i Bosnien siden med luftkrigen over Kosovo. En af de vigtige følger af interventionerne i Bosnien, Kroatien og Kosovo, sammen med andre folkedrab som det i Rwanda, er at væbnede humanitære interventioner fra det

internationale samfunds side er ved at blive legitimt. Vel at mærke hvis forbrydelsen — og mediernes dækning af begivenhederne — er stor nok. Det indebærer en indskrænkning af den absolutte nationale suverænitet, som mange især i Danmark er betænkelige ved. Ikke desto mindre foretages krænkelsen med henvisning til højere principper, som vi danske plejer at være varme tilhængere af. En anden følge, som USA og flertallet af amerikanerne interessant nok er imod, er oprettelsen af en international domstol til at straffe folkedrab og forbrydelser mod menneskeheden. Forbilledet er den amerikansk initierede Nürnberg-proces mod det nazistiske lederskab, men amerikanerne er i dag modstandere af internationale domstole, fordi de ikke vil løbe risikoen for at amerikanske soldater kan anklages af et FN-flertal. Alligevel har domstolen indledt sin virksomhed med støtte fra så godt som alle europæiske lande, herunder Danmark, der i det meste af 1990'erne har spillet en yderst aktiv rolle ved skabelsen af nye internationale normer. Det er formentlig i disse ændringer af reglerne for det internationale samfund at vi skal søge hovedforklaringen på, at interessen for det særlige folkedrab på jøderne, holocaust, i stedet for at forsvinde tager til. Derfor er der oprettet centre til udforskning af holocaust og folkedrab i lande som Sverige og Danmark (og senset Norge), lande der egentlig ikke kan siges at have et særligt ansvar for fortidens ugerninger. Men vi er meget engagerede i skabelsen af et velordnet internationalt samfund. Derfor påkaldte den klare dom over Irving sig stor interesse i Danmark, selv om selv retssagen var en ørkenvandring af kedsommelighed for alle undtagen den procederende Irving og den stakkels Deborah Lipstadt, som det kostede et par år og uhørte anstrengelser. Man må håbe at hun i det mindste fik nogen erstatning ud over dækning af omkostningerne til forsvaret. Irving hævdede at han gik fallit med dommen, men skal nu nok blive kompenseret af sine velhavende bagmænd. Det er han i hvert fald blevet hidtil, så trods dommen er det ikke sikkert at vi slipper fra flere for flere bøger fra hans hånd. Der er bare ingen grund til at læse dem, end sige diskutere deres påstande.

Stockholm-konferencen om holocaust — og Danmark

Den svenske regering afholdt i dagene 26-28 januar 2000 en stor international konference om udryddelsen af jøderne, "The Stockholm International Forum on Holocaust". En lang række stats- og regeringsledere deltog i konferencen, herunder statsminister Poul Nyrup Rasmussen, der talte om aftenen den 26. januar ved festen i Stockholms rådhus. Udover det meget store antal regeringslederne deltog næsten 1000 politikere, NGO'ere, religiøse ledere, overlevende, historikere, undervisere, formidlere m.fl. Det officielle sigte med konferencen var at "fremme den internationale dialog om uddannelse, opdragelse af ungdommen og forskning i Holocaust". Konferencen var en opfølgning på en beslutning fra maj 1998, da den britiske, amerikanske og svenske regering vedtog at oprette en såkaldt "Task Force for international Cooperation on Holocaust education, remembrance and research" (en noget militant sprogbrug, som den tyske deltager siger aldrig ville være valgt i hans land). Siden har Tyskland, Israel, Polen, Nederlandene, Frankrig og Italien tilsluttet sig initiativet. Også Danmark har taget et initiativ på området ved at oprette et Dansk Center for Holocaust- og Folkemordsstudier, hvor jeg tidligere i år tiltrådte som direktør.

Danmark har — i hvert fald indtil debatten om udvisningerne af udenlandske statsborgere til døden i udryddelseslejrene i foråret 2000 — stået sig vældig godt i alle sammenhænge, hvor udryddelsen af jøderne under 2. Verdenskrig omtales. Redningen af de danske jøder i oktober 1943 er en stor og enestående begivenhed i dansk historie og baggrund for landets overordentligt gode ry på dette område. Redningen er internationalt overordentligt anerkendt og visuelt mindet på såvel det israelske *Yad Vashem* instituts udstilling i Jerusalem som det amerikanske *Holocaust*

Memorial Museum i Washington. Begges udstillinger rummer originale eksempler på de fiskerbåde som de danske jøder blev sejlet over sundet i, samtidig med at indskrifter takker hele "det danske folk" for dets heltemodige indsats. Denne kollektive tak virker stærkt på baggrund af at det ellers kun er individuelle navngivne personer som fremhæves i Yad Vashems park. Den jødisk-amerikanske forsker Hannah Arendt fremhævede i sin kendte bog om processen mod Eichmann i Jerusalem fra 1963 Danmark som det lille "seje" land, som det viste sig umuligt for de tyske nazister at få til at acceptere deres perverse tanker om de jødiske medborgere.

Den spontane folkelige indsats i Danmark kan da også tages som udtryk for de dyder og værdier vi gerne vil forbinde med det at være danske. Specielt på baggrund af landets øvrige indsats under 2. Verdenskrig kan det bemærkes at denne folkelige indsats retter lidt op på det billede af fejhed og direkte kollaboration, der ellers prægede det officielle Danmark under besættelsen. De allierede var længe og med god grund i tvivl om, hvorvidt Danmark skulle rubriceres som allieret med Tyskland eller med dets modstandere. Det var kun på et hængende hår at Danmark kom med blandt de allierede sejrherre der grundlagde FN i 1945. Denne tvivl er i de senere år igen blevet formuleret åbent i den offentlige debat, efter at en ny generation af historikere og journalister har fremhævet hvor stor og villig en indsats det danske erhvervsliv ydede på tysk side, en indsats der bl.a. strakte sig til at deltage i den tyske økonomiske udnyttelse af de erobrede områder i Østeuropa, herunder anvendelse af tvangsarbejdere på F.L. Smidths cementfabrik Port Kunda i Estland (Lund, 1995, 28-29).

Redningen af jøderne fjerner ikke disse pletter på den nationale samvittighed, men fungerer som et korrektiv til fordømmelsen af den manglende moralske stillingtagen fra dansk side i den mest afgørende kraftprøve i det 20. århundrede. Denne erfaring er god at have med sig når vi i dag diskuterer om modviljen mod indvandring af "fremmede" er udtryk for fremmedfjendtlighed, decideret racisme eller blot økonomisk betonet modvilje mod at pådrage sig en offentlig forsørgelsesbyrde for en mængde ikke-produktive indvandrere, der oven i købet ikke synes at acceptere de grundlæggende danske værdier. Som lærestykke viser redningen af jøderne hvad et folk kan, når det står sammen om sine værdier, om sin politiske kultur. Og vigtigheden af at den enkelte engagerer sig og træffer et valg. "Courage to care" som det hedder i den omfattende internationale debat og forskning om emnet. Det kan nytte at gøre noget, og eksistentielle engagementer er vigtige, som det var tilfældet i modstandskampen. Samtidig med denne begrundede selvros er det dog vigtigt at erindre sig to forhold.

For det første at det primært var muligt at redde de danske jøder fordi Sverige lå så tæt ved og var neutralt. Sveriges eksistens og geografien omkring Sjælland er hovedforklaringen på at det gik så forskelligt for jøderne i Nederlandene og i Danmark. Udryddelsen af de nederlandske jøder har efterladt et gabende sår i den kollektive erindring i dette land, og det skal man ikke undskylde. Men dog måske som dansker erindre om at det var uendeligt meget vanskeligere at redde jøder fra nederlandene til Storbritannien end danske til Sverige. Dertil kom at Nederlandene var underlagt et langt hårdere nazistisk regime med en fanatisk østriger, Arthur Seyss-Inquart i spidsen. En forskel i krigserfaringer der i parentes bemærket sikkert er stærkt bidragende til at forklare de store forskelle i holdningen til forpligtende europæisk samarbejde mellem befolkningerne i Danmark og Nederlandene, lande der ellers på så mange områder holdningsmæssigt minder om hinanden og hvis strukturelle placering og interesser som mindre stater i Europa er så parallelle. For det andet var der modstridende holdninger i den tyske besættelsesmagt. Det tyske militær, *Wehrmacht*, havde ingen interesse i at fremprovokere modstand i Danmark, der kunne ændre på den situation at landet lige til de sidste kampe i april

1945 blev brugt som et hvilested for udmattede tyske soldater. Sådan opfattede den danske befolkning ikke situationen, men for de tyske soldater var Danmark under hele krigen et lunt og uproblematisk smørhul, hvor de kunne komme til kræfter efter Østfrontkrigens rædsler. Desuden delte ikke alle tyske officerer det nazistiske styres antisemitiske ideologi, og så ingen grund til at vise særlig nidkærhed i jagten på det både de og den danske befolkning opfattede som danske statsborgere, dvs. borgere i en nation der ikke var i krig med Tyskland. Det kunne organisatorerne af flugten eller de flygtende ikke vide, og det trækker ikke fra det udviste heltemod. Men reelt var det tyske militær ikke voldsomt interesseret i at fange de flygtende.

En anden lære man kan drage af den danske befolknings holdning under 2.

Verdenskrig, en lære der går videre end den direkte redning af jøderne, men som formentlig hænger tæt sammen med den, er den danske befolknings forbavsende immunitet overfor fristelsen fra de totalitære ideologier. Først og fremmest nazismen, hvis parti fik under to procent af de afgivne stemmer ved det frie valg i foråret 1943. Kommunisterne var forhindrede i at stemme efter det forbud som på tysk bud blev gennemført i 1941, men de ville formentlig heller ikke have fået mange stemmer på dette tidspunkt, selv om de havde kunnet stille op. De mange stemmer på DKP i efteråret 1945 var primært udtryk for protest mod samarbejdspolitikken og en beundring for kommunisternes "patriotiske" indsats under krigen. En beundring der dog ikke holdt mange måneder ud over befrielsessommeren.

Denne relative immunitet mod totalitære fristelser i den danske befolkning er der gjort mange forsøg på at forklare. Den tyske Skandinaviens ekspert Bernd Henningsen udviklede for snart tyve år siden en ambitiøs tese om hvad han kaldte en tradition for "ideologi-immunitet" i dansk politisk kultur fra Holberg over Grundtvig og Kierkegaard til Harald Høffding og socialdemokratiet (Henningsen 1980). En mindre ambitiøs, men mere historisk præcis forklaring, der også kan bidrage til at forklare den spontane hjælp til de jødiske landsmænd og -kvinder, tager sit udgangspunkt i den strategi for skabelsen af velfærdsstaten som vi forbinder med Kanslergadeforliget i januar 1933, der blev indgået samtidig med at det tyske folk som reaktion på Versailles-freden og verdenskrigen stemte Hitler til magten. Stauning-Munch regeringens indenrigspolitik handlede nemlig ikke blot om intern retfærdighed og omfordeling, men havde også en sikkerhedspolitisk side. Efter at P. Munchs satsning på kollektiv sikkerhed i 1920'erne, om fornødent støttet med våbenmagt gennem *Folkenes Forbund*, var mislykkedes på grund af stormagternes egoistiske snæversynethed formulerede den socialdemokratisk-radikale regering en alternativ sikkerhedspolitik, der tog udgangspunkt i at Danmarks geopolitiske situation gjorde landet umuligt at forsvare mod tysk aggression. Det var muligvis forkert, i hvert fald viser Finlands eksempel at andre veje i princippet stod åbne, selv for et lille land, og at nederlag med ære på længere sigt kan føre til national overlevelse med selvværdet i behold. Men sådan vurderede disse danske politikere ikke situationen i 1930'erne.

Det er imidlertid ikke ensbetydende med at de totalt opgav ethvert forsvar. De flyttede blot i god overensstemmelse med begge partiers pacifistiske udgangspunkt vægten over til et samfundsmæssigt forsvar. Ved at satse på social integration i og af nationen mente man at kunne skabe et så stærkt samfund at det ville kunne overleve selv en langvarig militær besættelse. Om det skete i form af samarbejde (kollaboration) eller passiv ulydighed i stil med den tjekkiske soldat Svejks figur var ikke nøjere bestemt i strategien. Valget faldt på det første og resultatet blev godt i materiel forstand. Kun den nationale sjæl led skade, hvilket på den anden side er grunden til at vi stadig har behov for at diskutere denne epoke i landets historie. Men vurderet efter materielle mål må det siges at den socialdemokratisk-radikale strategi var en succes. Landet blev bragt næsten uskadt gennem krigen, mens befolkningen

stort set holdt sammen og i modsætning til næsten alle andre europæiske befolkninger næsten ikke lod sig friste af de totalitaristiske sirenesange. Den nationale integration af alle klasser er en vigtig og delvis overset sikkerhedspolitisk side af velfærdsstaten, som har en tendens til at blive overset til fordel for senere, mere utilsigtede bivirkninger af dens uhæmmede vækst i 1960'erne og 70'erne (velstand uden velfærd som det hed i en tidlig kritik). Velfærdsstaten bidrog til at holde danskerne sammen under den tyske besættelse. Ikke særligt heroisk. Ja, man kan fristes til at kalde strategien for tyggegummiagtig. Men den virkede og var stærkt medvirkende til at danskerne viste sig fra deres bedste side med befolkningens redning af jøderne. En pæn side som vi næppe er ene om at have. Men der var altså et stort antal mennesker der viste disse værdier i praksis i en bestemt historisk situation. Det er værd at huske i dag og vi kan med rette være stolte af indsatsen. Det er derfor ikke ganske uberettiget at "det danske folk" mindes kollektivt i de to hovedmindesmærker for udryddelsen af jøderne. Om man så kan uddrage en forudsigelse om danskernes holdninger for al fremtid af denne optræden under krigen er en anden sag, som jeg personligt er mindre sikker på. Anerkendelsen skal ikke misbruges til at glemme mindre heldige gerninger såsom udleveringen af tyske jøder i de første år af besættelsen og andre bureaukratiske overgreb på ikke-statsborgere. Danskerne var gode, men så heller ikke bedre. Man skal heller ikke være blind for en side af kontinuiteten fra dengang til nu. Baggrunden for at danske politikere og embedsmænd med så stor iver udførte tyske ordrer, ofte længe før de overhovedet var formuleret som ordrer eller bare ønsker, var at man ønskede for enhver pris at opretholde landets suverænitet. Så hellere selv formulere og udføre ordren før den blev formuleret. At prisen for den nationale suverænitet kunne blive — og blev — grove brud på rettighederne for udenlandske statsborgere og for nogle danske som blev defineret uden for det danske fællesskab, er mindre flatterende sider af landets optræden. Hævdelsen af suveræniteten blev sat over solidaritet eller bare almindelig anstændighed. Man skal ikke anstrenge sig meget for se at kontinuiteten til den aktuelle holdning til det europæiske samarbejde. "Vi" er fra det yderste højre til det næstyderste venstre imod forholdsregler som vi ellers godt kan lide, udelukkende fordi de formuleres på et europæisk plan som vi frygter kan true den nationale suverænitet. Den suverænitet som Grundlovens fædre klogeligt undlod at henvise til, fordi den er umulig at definere. Der er mange sider ved det at være dansk.

Om DCHF

Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier (DCHF) er en selvejende institution under Udenrigsministeriet, oprettet ved aktstykke af 19/5 1999 og lovforslag L 164, vedtaget 23. maj 2000. Centeret har til opgave at foretage uafhængig udforskning af folkedrab, herunder danske aspekter af holocaust, til at udvikle metoder til forebyggelse af folkedrab samt formidle viden om fænomenet. Centerets aktiviteter finansieres af Miljø-, Freds- og Stabilitetsrammen, forkortet FRESTA under Udenrigsministeriet. Indtil sommeren 2000 blev DCHF administreret herfra. Den tværfaglige institution DCHF finansieres primært over finansloven. Efteråret 1999 blev der udpeget en otte personers bestyrelse bestående af repræsentanter fra forsknings- og undervisningsverdenen. Centeret har til huse Nørre Søgade 35.5, 1370 København K. En af årsagerne til oprettelse af denne nye sektorforskningsinstitution er at den foreliggende ekspertise i Danmark om folkedrab, historisk såvel som samfundsvidenskabeligt, er meget spredt. Danmark er kraftigt engageret på et praktisk plan i forhindring og afhjælpning af folkedrabssituationer, men grundforskningen inden for området har hidtil været yderst beskedent. Det er derfor hensigten at knytte de relevante forskere på universiteter og andre sektorforskningsinstitutioner tættere sammen. Vigtigere er

dog at fremme en dansk ekspertise inden for området. Centerets største forskningsopgave i den nærmeste fremtid bliver ud over indsamling og publicering af alle kilder til redningen af de danske jøder i 1943 en undersøgelse af den danske flygtningepolitik i årene forud for og under 2. Verdenkrig. På længere sigt vil mange andre aspekter af folkedrab og folkemord, herunder den aktuelle situation i verden, blive udforsket.

Forslag til Lov om oprettelse af Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier

Kapitel 1 — Oprettelse og formål

§ 1. Med det formål at opbygge en dansk kapacitet inden for det tværfaglige studium af processer, der skaber grundlaget for og udløser folkedrab, oprettes et Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier. Centeret har til opgave at foretage studier af historiske forløb og aktuelle begivenheder bl.a. med henblik på udvikling af redskaber, der kan forhindre fremtidige folkedrab.

§ 2. Centeret arbejder for opfyldelsen af sit formål ved indsats på tre hovedområder: uafhængig forskning, herunder indsamling af data og studier af tidligere, igangværende og fremtidige, potentielle folkedrab. Et særligt forskningsområde vedrører danske aspekter af Holocaust, metodeudvikling, herunder udvikling af instrumenter til forebyggelse af folkedrab gennem studier af de processer, der muliggør eller kan lede til eller udløse folkedrab samt formidling af viden om folkedrab og processerne bag, herunder løbende foredrags- og undervisningsaktiviteter og udarbejdelse af undervisningsmateriale.

§ 3. Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier er en selvejende institution.

Stk. 2. Staten yder et årligt tilskud til dækning af centerets udgifter.

§ 4. Centeret kan til opfyldelse af sit formål modtage indtægter fra fonde, gaver m.v. og kan drive indtægtsdækket virksomhed i form af konsulentbistand og rådgivning i det omfang, dette er foreneligt med varetagelsen af centerets øvrige opgaver.

Kapitel 2 — Centerets ledelse

§ 5. Centerets overordnede ledelse varetages af en bestyrelse, der har til opgave at sikre centerets videnskabelige standard, fastlægge handlingsprogrammer, samt godkende budget og regnskab.

Stk. 2. Bestyrelsen består af en formand og syv øvrige medlemmer, der udnævnes af udenrigsministeren i deres personlige egenskab. Bestyrelsens sammensætning skal afspejle centerets tværfaglige karakter og opgaver.

Stk. 3. Bestyrelsesmedlemmerne beskikkes for en fireårig periode og kan genbeskikkes for yderligere en fireårig periode. Derefter kan de først beskikkes på ny efter mindst fire års forløb.

Stk. 4. Centerets daglige ledelse forestås af en direktør, der udnævnes af udenrigsministeren efter indstilling fra bestyrelsen.

§ 6. De nærmere retningslinier for centerets virksomhed fastsættes i en statut, der godkendes af udenrigsministeren efter indstilling fra bestyrelsen.

Kapitel 3 Nedlæggelse

§ 7. Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier kan kun nedlægges ved lov.

Stk. 2. I tilfælde af at centeret nedlægges som selvejende institution, overgår dets bygninger, anlæg, inventar samt formue i øvrigt til staten.

Kapitel 4 Ikrafttræden

§ 8. Loven træder i kraft dagen efter bekendtgørelsen i *Lovtidende*

Almindelige bemærkninger — Indledning

1.1. Baggrunden for lovforslaget

Internationalt har folkedrabsstudier i de seneste år udkrystalliseret sig som en ny tværfaglig forskningsgren. Grundlaget for denne forskning har været et ønske om i højere grad at forstå de processer, der kan lede frem til og udløse folkedrab og at se forekomsten af folkedrab i sammenhæng snarere end som enkeltstående historiske tilfælde. En væsentlig del af motivationen bag de systematiserede studier er desuden, at en bedre forståelse af typiske forløb og mulige årsagssammenhæng vil kunne anvendes i forbindelse med bestræbelserne på at forhindre nye folkedrab. Der er i flere lande — f.eks. Sverige, Tyskland, Israel og USA — gennem årene etableret en lang række forskningsinstitutioner, institutter og særlige videns- og resourcecentre, der beskæftiger sig med disse emner. Disse organisationer arbejder i et vist omfang sammen i internationale netværk, ligesom en international organisation af forskere: "Association of Genocide Scholars" er blevet etableret. I forbindelse med vedtagelsen af finansloven for 1999 blev det besluttet at oprette et Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier. Centeret blev oprettet ved aktstykke 193 af 10. maj 1999, der blev tiltrådt af et flertal i Folketingets Finansudvalg den 19. maj s.å. Det blev i aktstykket samtidigt tilkendegivet, at regeringen i løbet af Folketingsåret 1999-2000 ville fremsætte forslag til lov om oprettelse af et Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier.

1.2. Lovforslagets formål og indhold

Den nye institution foreslås benævnt "Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier" (DCHF). Termen "folkedrab", som den bl.a. anvendes i FN's "Konvention om forebyggelse af og straf for folkedrab" fra 1948, betegner den bevidste udryddelse af en hel gruppe eller dele af en gruppe af mennesker på baggrund af disses race, religion, etniske eller nationale tilhørsforhold. Termen "Holocaust" henviser specifikt til massedrabet på jøderne og andre befolkningsgrupper i Europa under 2. Verdenskrig.

Centeret vil som sit område have studiet af historiske forløb og aktuelle begivenheder bl.a. med henblik på udvikling af redskaber, der kan forhindre fremtidige folkedrab. Centeret vil desuden skulle stille sin kapacitet til rådighed for regeringen og Folketinget og for offentligheden bl.a. i forbindelse med folkeoplysningsaktiviteter.

Centeret skal i sit virke samarbejde med de tilsvarende udenlandske centre og med beslægtede danske institutioner som f.eks. Det Danske Center for Menneskerettigheder (DCMR), Rehabiliterings- og Forskningscenter for Torturofre (RCT), Center for Freds- og Konfliktforskning (CFK) og Dansk Udenrigspolitisk Institut (DUPI), samt med relevante universitetsinstitutter.

I forlængelse af ønsket om at centeret skal opbygge en dansk kompetence på området, vil en del af centerets akademiske medarbejdere bestå af ph.d.-studerende.

Den overordnede ledelse af centeret vil blive varetaget af en bestyrelse. Centerets bestyrelse vil få til opgave at sikre centerets videnskabelige standard, fastlægge handlingsprogrammer for centerets arbejde, samt godkende centerets budget og regnskab.

De nærmere retningslinier for centerets virksomhed fastsættes i en statut, der godkendes af udenrigsministeren efter forslag fra bestyrelsen.

2. Lovforslagets økonomiske og administrative konsekvenser m.v.

Centeret vil modtage offentligt tilskud over finansloven. Det årlige tilskud til dækning af centerets udgifter finansieres af § 06.11.17. under Miljø-, Freds- og Stabilitetsrammen.

Loven forventes ikke i øvrigt at have nogen økonomiske eller administrative konsekvenser for staten, kommuner eller amtskommuner, ligesom forslaget ikke vil have erhvervsøkonomiske eller miljømæssige konsekvenser. Loven indeholder ikke

EU-retlige aspekter.

Hørte myndigheder m.v.

Et udkast til lovforslaget har været sendt til høring hos følgende myndigheder og organisationer: Justitsministeriets Lovafdeling, Forskningsministeriet, Forskningsstyrelsen, Statens Humanistiske Forskningsråd, Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd, Statens Sundhedsvidenskabelige Forskningsråd, Rigsrevisionen, Undervisningsministeriet, Det Danske Center for Menneskerettigheder, Dansk Udenrigspolitisk Institut, Center for Freds- og Konfliktforskning, Rehabiliterings- og Forskningscenter for Torturofre, Center for Europæiske Kulturstudier, Center for Udviklingsforskning, Det Mosaiske Troessamfund, Aktive Modstandsfolk og Folkebevægelsen mod Nazisme.

Bemærkninger til lovforslagets enkelte bestemmelser

Til § 1

Det overordnede formål med oprettelsen af Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier er at opbygge en dansk kapacitet inden for det tværfaglige studium af de processer, der skaber grundlaget for og udløser folkedrab.

Til § 2

Centeret vil skulle løse en række opgaver på alle de tre beskrevne hovedområder, idet der dog samtidig bør lægges stor vægt på tværfagligheden, således at centerets arbejde vil fremstå som et samlet hele.

Til nr. 1

Centeret vil skulle udføre uafhængig forskning af international kvalitet. De enkelte forskningsområder tilrettelægges af bestyrelsen i forbindelse med den løbende udarbejdelse af centerets handlingsplaner. Udarbejdelse af analyser og aktuelle udredninger efter anmodning fra regeringen, fra Folketinget eller på bestyrelsens eget initiativ om tidligere, igangværende og fremtidige, potentielle folkedrab vil være en vigtig del af centerets virksomhed.

Det specifikke studium af danske aspekter af Holocaust skal bidrage til en videnskabeligt sandfærdig afdækning af denne historiske begivenhed og bevare udsagn fra danske førstehandsvidner af hensyn til eftertidens forståelse.

Til nr. 2

Det er hensigten, at en bedre forståelse af processerne bag folkedrab skal kunne udnyttes i forbindelse med nationale og internationale bestræbelser på at udvikle metoder og instrumenter, der kan forebygge nye folkedrab. Centeret bør således bl.a. kunne bidrage til et eventuelt arbejde med at etablere et internationalt varslingsystem for truende folkedrab.

Centerets aktiviteter, dataindsamling og forskning i forbindelse med aktuelle sager, herunder arbejder igangsat efter særlig anmodning fra regeringen, skal sikre, at centeret får størst mulig operativ nytteværdi for Danmarks udenrigspolitiske ageren og internationale indsats. Centerets kompetencer vil således skulle kunne fungere som vidensbase bl.a. i forbindelse med specifikke krisesituationer, i sammenhæng med den generelle indsats på menneskerettigheds- og demokratiseringsområdet, samt i forbindelse med de fredsbevarende aktiviteter, som Danmark deltager i.

Til nr. 3

Centerets kapacitet skal stilles til rådighed for offentligheden bl.a. i forbindelse med folkeoplysningsaktiviteter, herunder udarbejdelse af undervisningsmateriale. Centeret skal som en del af sit virke søge at formidle sine forskningsresultater og gennem informationsvirksomhed bidrage til en øget almen forståelse af de forhold, der ligger bag og som udløser folkedrab. Formidling af viden om specifikke historiske begivenheder, herunder Holocaust, vil ligeledes være omfattet af centerets formidlingsvirksomhed.

I forbindelse med varetagelsen af de tre hovedområder vil centeret skulle opbygge et dokumentationscenter, en hjemmeside og et bibliotek med relevant litteratur. Centeret vil desuden skulle deltage i og afholde seminarer og konferencer på nationalt og internationalt plan, samt deltage i internationalt netværkssamarbejde med tilsvarende centre i andre lande og med beslægtede institutioner i Danmark.

Til § 3

Centeret etableres som en offentlig, selvejende institution, som på de årlige finanslove modtager tilskud fra staten til dækning af centerets udgifter og et eventuelt regnskabsmæssigt underskud, der i givet fald modregnes i tilskuddet til centeret i efterfølgende finansår. Tilskuddet finansieres af § 06.11.17. under Miljø-, Freds- og Stabilitetsrammen.

Centerets regnskaber er ifølge Lov om revisionen af statens regnskaber m.m. (Lovbekendtgørelse nr. 3 af 7. januar 1997) omfattet af lovens bestemmelser vedrørende revision og rapportering til statsrevisorerne, jfr. rigsrevisorlovens § 2, stk. 1, nr. 2.

Til § 4

Centeret kan modtage indtægter fra fonde m.v. og kan udføre indtægtsdækket virksomhed f.eks. ved at udføre konsulentopgaver og gennemføre kurser.

Til § 5

Bestyrelsens sammensætning skal afspejle centerets faglige aktivitetsområder. Bestyrelsen bør i sit virke sikres uafhængighed af særinteresser, hvorfor bestyrelsens medlemmer beskikkes i deres personlige egenskab og ikke som repræsentanter for sektorinteresser.

Formanden og de øvrige medlemmer af bestyrelsen udpeges af udenrigsministeren. I tilfælde af bestyrelsesformandens fravær eller inhabilitet ledes bestyrelsens møder af næstformanden. På grund af centerets begrænsede størrelse forudses der ikke at indgå medarbejderrepræsentanter i bestyrelsen. Såfremt der senere skulle opstå ønske om at udvide bestyrelsen med medarbejderrepræsentanter, vil dette kunne ske i henhold til de i lov om aktieselskaber fastsatte regler.

Centerets direktør udnævnes af udenrigsministeren. Direktøren ansættes på åremål for en 5-årig kontraktperiode med mulighed for forlængelse. Direktøren forestår den daglige ledelse af centeret og er overfor bestyrelsen ansvarlig for den faglige og administrative ledelse af centeret. Direktøren deltager i bestyrelsesmøderne uden stemmeret.

Til § 6

Statutten vil bl.a. indeholde nærmere regler vedrørende centerets daglige virksomhed og vedrørende forretningsordenen for bestyrelsen, herunder bestyrelsens valg af næstformand.

Til § 7

Nedlæggelse af centeret kan kun ske gennem vedtagelse af en lov herom. Centerets bygninger, anlæg, inventar og formue i øvrigt skal med respekt af tredjemands rettigheder overgå til staten i tilfælde af, at centeret nedlægges som en selvejende institution.

Til § 8

Efter bestemmelsen træder loven i kraft dagen efter bekendtgørelsen i Lovtidende (hvilket skete 23 maj 2000; den endelige lov er identisk med forslaget, men jeg har valgt at optrykke forslaget, fordi det er man finder de vigtige begrundelser for oprettelsen af centeret, u.ø.)

Undersøgelsen af dansk flygtningepolitik 1933-45

Den 6. februar 2000 udsendte statsminister Poul Nyrup Rasmussen en pressemeddelelse, hvori han gav løfte om en tilbundsgående undersøgelse af dansk flygtningepolitik før og under 2. Verdenskrig, især med henblik på udvisninger af

jødiske asylansøgere. Statsministeren henvendte sig samtidig til formanden for Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier, professor Henning Poulsen, og bad Centeret om at påtage sig denne opgave. Mandag 7. februar drøftede statsministeren de nærmere betingelser for undersøgelsen med DCHF's direktør Uffe Østergård, herunder den nødvendige særbevilling. Centerets bestyrelse accepterede opgaven på et møde den 15. februar.

På baggrund af den offentlige debat kan man få det indtryk, at det er en relativt overkommelig opgave at undersøge dansk flygtningepolitik i perioden 1933-45. Det ville formentlig være tilfældet, hvis man indskrænkede sig til at undersøge perioden fra besættelsen 9. april 1940 til befrielsen 5. maj 1945. I denne periode var Danmark på mange måder et lukket land, uanset hvordan man i øvrigt vil definere landets status i forhold til de krigsførende magter. Når opgaven udstrækkes til at gælde hele perioden fra den nazistiske magtovertagelse i januar 1933 er situationen imidlertid en helt anden. Ingen forskere har tidligere haft adgang til at undersøge samtlige flygtningesager i perioden. Da der ikke findes et egentligt flygtningekartotek er det nødvendigt at gennemgå alle fremmedsager i den 12-årige periode der skal undersøges. Der er altså tale om en meget stor og yderst arbejdskrævende undersøgelse i Statens Arkiver. Det så meget mere som der også viser sig at være bevaret indberetninger om de flygtninge der blev afvist ved grænsen. Dette materiale opbevares på landsarkiverne for Sønderjylland og Sjælland.

Resultatet af bestyrelsens overvejelser er at en troværdig og grundig undersøgelse, der lever op til forventningerne i statsministerens pressemeddelelse, kan gennemføres af fem heltidsansatte forskere og et antal studentermedhjælpere i løbet af to år, fra 1/9 2000 til 1/9 2002. På grund af emnets følsomme og omstridte karakter har bestyrelsen vedtaget ikke at gennemføre arbejdet som et egentligt kommissionsarbejde med henblik på at nå frem til en fælles, autoritativ konklusion. Det vil formentlig være umuligt at enes om en sådan, da arbejdet i videre udstrækning end sædvanligt ved historiske undersøgelser indebærer at sætte sig til doms over fortiden på nutidens præmisser. Det er i dag langt fra en enkel sag at afgøre, hvad de involverede embedsmænd og politikere egentlig vidste — eller burde have vidst — om konsekvenserne af ud- og afvisninger af politiske flygtninge og flygtninge med jødisk eller anden udsat baggrund. Vi ved i stor udstrækning hvad embedsmændene har sagt at de vidste. Men at vurdere afgørelserne i lyset af vor tids uundgåelige bagklogskab inkluderer etiske og politiske domme, som det er illusorisk at forestille sig et helt forskerteam skulle kunne enes om i alle detaljer. DCHF har derfor valgt en fremgangsmåde der overlader megen frihed til de enkelte forskere, således at ingen i offentligheden siden skal kunne hævde at der er sket en "frisering" af historien eller en ufarliggørelse af de enkelte forskeres konklusioner. På den anden siden vil det være urimeligt ikke at samordne de involveredes arbejde i videst mulig udstrækning og hen ad vejen inddrage så mange andre medlemmer af forskersamfundet som muligt. Valget af fremgangsmåde har til konsekvens at resultaterne fremlægges i individuel form (bøger) skrevet i de enkelte forfatteres navn. Bestyrelsen og direktøren vil fungere som tilsynsførende og garantere den videnskabelige kvalitet hos de involverede forskere uden dermed at tage ansvaret for den endelige formulering, sådan som det ville have været tilfældet i en egentlig udredning. Man kan kalde dette for en mere postmoderne form for sandhedssøgning der tager konsekvensen af emnets omstridte og følelsesladede karakter. Men samtidig er det en form der respekterer de normale regler for samfundsvidenskabelige og historiske undersøgelser.

Hele Historien — den sande og fuldstændige — skal frem i fuld offentlighed

I anledning af beretningerne i dansk presse søndag (6. Feb.) om udvisning af bl.a.

statsløse jøder til Tyskland før og under den 2. verdenskrig udtaler statsminister Poul Nyrup Rasmussen: "Det er rystende beretninger. Nu skal hele historien — den sande og fuldstændige — skrives. Vi har stadig god grund til at mindes danske borgeres storstilede redningsaktion af 7.000 danske jøder til Sverige i oktober 1943. Det kapitel står uændret og anerkendt herhjemme og i udlandet. Men det ændrer ikke ved, at de sorte pletter, der måtte være i vor historie fra 1930'erne og 1940'erne også skal frem i lyset og beskrives åbent og ærligt. Det skylder vi ofrene og deres familier. Det skylder vi os selv og næste generation af unge i Danmark. Jeg vil derfor straks — på regeringens vegne — opfordre det nyoprettede Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier til at forestå en bredt anlagt undersøgelse. Heri bør indgå en undersøgelse af Danmarks politik for bl.a. de jødiske flygtninge, som var kommet til Danmark i perioden fra nazisternes magtovertagelse til afslutningen af 2. verdenskrig. En gruppe historieforskere må nu have adgang til at belyse og beskrive de faktiske hændelser og dansk politik dengang. Det gælder både den daværende centraladministrations rolle, de daværende ministres viden og ansvar, og Rigsdagens viden og inddragelse. De pågældende forskere vil kunne få adgang til alt relevant arkivmateriale i statens arkiver. Vi kan ikke give ofrene og deres familier deres liv tilbage ej heller fjerne de ufattelige lidelser, som mennesker blev udsat for dengang, men vi kan skrive den sande historie om, hvad der fandt sted. Og vi kan vedstå os vort ansvar for, at det aldrig sker igen. Når dette kapitel af vor historie er skrevet, vil regeringen på nationens vegne udtrykke sin holdning — også rettet til de efterladte (Statsminister Poul Nyrup Rasmussens pressemeddelelse af 6. februar 2000).

Litteratur

- Alston, Philip (ed.) 1999, *The EU and Human Rights*, Oxford University Press.
- Browning, Christopher R. 1992, *The Path to Genocide. Essays on Launching the Final Solution*, Cambridge University Press 1997.
- Arendt, Hannah 1951, *The Origins of Totalitarianism I-III*, dansk overs. *Det totalitære samfundssystemets oprindelse, Notabene 1971-1979*.
- Stéphane Bruchfeld og Paul A. Levine 1998, *En bok om Förintelsen i Europa 1933-1945*, Stckh.: Regeringskansliet.
- Burleigh, Michael and Wippermann 1991, *The Racial State. Germany 1933-1945*, Cambridge University Press 2000.
- Finkelstein, Norman G. 2000, *The Holocaust Industry. Reflections on the Exploitation of Jewish Suffering*, London: Verso.
- Foighel, Isi 1999, *Kend din menneskeret*, Kbh.: Lindhardt og Ringhof.
- Fure, Odd-Bjørn 2000, "Irving-processen: Historiefaglig standard, Kollektiv erindring og erindringspolitik", *Nytt Norsk Tidsskrift* (MS in press).
- Grau, Günther 1993, *Hidden Holocaust? Gay and Lesbian Persecution in Germany 1933-45*, London: Cassel 1995 (tysk or. *Homosexualität in der NS-Zeit: Dokumente einer Diskriminierung und Verfolgung*, Frankfurt a.M.: Fischer Taschenbuch Verlag 1993)
- Henningsen, Bernd 1980, *Politik eller kaos?*, Kbh.: Berlingske Leksikon Bibliotek.
- Irving, David 1977, *Hitler's War*, London.
- Jensen, Bernard E. et al, (eds.), 1996, *Erindringens og glemslens politik*, Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Jensen, Bernard E. (ed.) 2000, *At bruge historie — i en sen/postmoderne tid*, Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Karlsson, Klas-Göran 1999, "Varför sekelslutets förintelsesintresse? Levande historia som statsorganiserat historiedidaktisk projekt i Sverige", paper til 7:e historiedidaktiska konferensen, Trondheim 9. September.
- Karlsson, Klas-Göran 2000, "Förintelsen och den europeiske historiekulturen" upubl. paper Historiska Institutionen Lunds Universitet 14. februari.

- Kirchhoff, Hans 2000, "Hvorfor holocaust", Krigsaviserne del 55, Kbh.
- Krarup, Søren 2000, Dansen om menneskerettighederne, Kbh.: Gyldendal.
- Lipstadt, Deborah 1993, Denying the Holocaust. The Growing Assault on Truth and Memory, London: Penguin Books.
- Lund, Joakim 1995, "Lebensraum og kollaboration 1941-43", Den Jyske Historiker 71, 19-40.
- Mazower, Mark, 1998, Dark Continent. Europe's Twentieth Century, London: Penguin Books 1999.
- Moravcsik, Andrew 1998, The Choice for Europe. Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht, London: UCL Press.
- Novick, Peter 1999, The Holocaust and Collective Memory. The American Experience, London: Bloomsbury.
- Pedersen, Fritz 1990, Skyd zigeunerne: Zigeunerens holocaust under nazismen, Kbh.
- Petrie, Jon 2000, "The Secular word HOLOCAUST: scholarly myths, history, and 20th century meanings", Journal of Genocide Research 2: 1, 31-63.
- Proceedings from The Stockholm International Forum on the Holocaust. A Conference on Education, Remembrance and Research, Stockholm, Sweden 26-28 January 2000.
- Pundik, Herbert 1997, "Holocaust", Den Store Danske Encyklopædi 8, Kbh.: Gyldendal, 570.
- Rasmussen, Hjalte 1993, European Community Case Law, Kbh.: Handelshøjskolens Forlag.
- Rosenbaum, Alan S. (ed.) 1998, Is the Holocaust Unique? Perspectives on Comparative Genocide, Boulder. Westview Press.
- Stourzh, Gerald 2000, Begründung und Bedrohung der Menschenrechte in der europäischen Geschichte, Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Sørlander, Kaj 2000, Om menneskerettigheder. Er en global etik mulig? Kbh.: Rosinante.
- The Uppsala Programme for Holocaust and Genocide Studies, Research Agenda, Uppsala: Centre for Multiethnic Research 1999.
- Weiler, J.H.H. 1999, The Constitution of Europe, Cambridge University Press.
- Weiss, Birthe og Fledelius, Karsten 2000, Vanviddets vidner, Kbh.: Gyldendal.
- Zimmermann, Michael 1996, Rassenutopie und Genozid. Die nationalsozialistische "Lösung der Zigeunerfrage", Hamburg: Hans Christians Verlag.
- Østergård, Uffe 1975, "Forholdet mellem "økonomi" og politik" i den tyske fascisme", Historievidenskab 3-4, 121-167.
- Østergård, Uffe 1998, "Modernitet og holocaust", fra samme, Europa. Identitet og identitetspolitik, 68-91, optrykt i Helen Krag og Jacob Als Thomsen (red.), Holocaust og intolerance, Kompendium I, Afdeling for Minoritetsstudier Københavns Universitet 2000.
- Østergård, Uffe 1999, "Europas Forenede Stater?", M. Esmann, P. Hiort, J. Maigaard, L. Nielsen (eds.), Europarådet 1949-99, Kbh.: Europabevægelsen i Danmark, 48-55.
- Østergård, Uffe 2000, "European Identity and the Politics of Identity", Peter Burgess and Ola Tunander (eds.). European Security, Oslo: PRIO.